

Izvorni znanstveni rad
DOI: 10.17234/Croatica.65.1
UDK: 811.163.42'282(091)
821.163.42.09-1''15''
(497.584 Dubrovnik)
811.163.42:801.7
Primljen: 16. V. 2020.
Prihvaćen: 21. X. 2020.

POGLED NA JEZIK PJESNIŠTVA *LIBRA OD MNOZIJEH RAZLOGA* U KONTEKSTU HRVATSKIH MEĐUDIJALEKTNIH ADAPTACIJA 16. STOLJEĆA

Vera Blažević Krezić
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet
vblazevic1@ffos.hr

Ivana Eterović
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
isankovi@ffzg.hr

U hrvatskome ćiriličkom korpusu važno mjesto zauzima dubrovačka sastavnica u kojoj je rukopisna ćirilička tradicija njegovana stoljećima i koja obuhvaća tekstove različitih funkcionalnih registara, posebice bogata u 16. stoljeću. Među opsežnijim tekstovima dubrovačke ćiriličke pismenosti nalazi se i *Libro od mnozijeh razloga*, zbornik pretežno nabožnoga sadržaja iz 1520. godine. Objavljujući ga u cijelosti prije stotinjak godina, Milan Rešetar ustvrdio je da su njegovi članci nastali pod utjecajem različitih predložaka „okrenutih” na dubrovački govor: glagoljičkih na narodnome i ćiriličkih na crkvenoslavenskome jeziku te talijanskih, a pronašao je čak i kajkavski utjecaj. Takvo „okretanje na dubrovački” nije isključiva značajka *Libra od mnozijeh razloga*, već je međudijalektna adaptacija potvrđena i u drugim hrvatskim tekstovima 16. stoljeća. U ovome radu prikazuju se razine čakavsko-štokavske prilagodbe u jeziku *Libra* na primjeru dviju njegovih pjesama, a potom uspoređuju s drugim primjerima čakavsko-štokavskih i

čakavsko-kajkavskih prilagodbi iz 16. stoljeća, čime se teži dati prilog boljem razumijevanju odnosa među hrvatskim narječjima i dijalektima u ranome novovjekovlju.

Ključne riječi: hrvatski jezik, 16. stoljeće, ćirilica, Dubrovnik, *Libro od mnozijeh razloga*, pjesništvo, međudijalektna adaptacija, horizontalni prijevod

1. UVOD

Libro od mnozijeh razloga (1520) šesnaestostoljetni je izdanak onomad visokorazvijene dubrovačke ćiriličke pismenosti koja među srednjojužnoslavenskim pismenostima zauzimalje posebno mjesto. Ta neotuđiva tekovina zapadnoćiriličke tradicije¹, što je svoj grafomorfološki/ortografski razvojni put² stala razvijati u zahumsko-dukljanskim pisarskim središtima 10. i 11. stoljeća,³ jedinstvena je pojava hrvatske književno-jezične prošlosti, uklopiva u krilaticu akademika Eduarda Hercigonje o našoj *tropismenoj i trojezičnoj srednjovjekovnoj kulturi* (¹1994, ²2006). I dok je glagoljična sastavnica netom spomenuta Hercigonjina izraza u srednjemu vijeku prevladavala – što kvalitetom, što kvantitetom, oblici *sestrinske*⁴ ćiriličke pisme-

¹ O terminu zapadna ćirilica, izazovima vezivanja tipova i spomenika zapadnoćiriličke pismenosti za (samo) jednu nacionalnu kulturu (osobito do 15/16. stoljeća) vidjeti više u: Raukar 1973, Žagar 2009, Zelić Bučan 2000 i dr.

² Posebnost zapadne ćirilice ogleda se u čitavu vizualnome/grafetičkome/tekstnome postavu, ali i u slovnome inventaru (primjerice redukcijama slovnih viškova i dijakritika, ili pak učestaloj uporabi *jata* za glasovni slijed /ja/, odnosno uvođenju glagoljskoga *đerva* i njegovih *novih* funkcija: bilježenja glasa /đ/, poslije i glasa /ć/ u štokavskim, bosanskim i dubrovačkim tekstovima); uopćeno govoreći – u izraženoj propusnosti kontaktne glagoljičke i latiničke pismenosti (usp. Žagar 2009: 200–202).

³ Koji su sukus tzv. zetsko-humske redakcije ili škole staroslavenskoga jezika (prema akademiku Vojislavu Nikčeviću riječ je o zetskoj, odnosno crnogorskoj redakciji staroslavenskoga jezika, usp. Lukić 2009: 23, vidi i Damjanović 2012: 183–186, 195–196). U pogledu srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih redakcija/recenzija do danas nije postignuta terminološka i korpusna ujednačenost pa je tako otvorenim ostalo pitanje statusa južnoslavenskih (pod)redakcija – bosanske i crnogorske (zetsko-/humske/) (Mihaljević 2009: 286). Primjerice na termin *bosanska redakcija* ne pristaju čak ni neki bosanski slavisti, i to stoga što – uvažavajući polazišne manjkavosti termina *redakcija* i *recenzija* (Damjanović 2012: 143), ali i kriterij različitosti govorne podloge – prednost daju nazivu *škola* (usp. Žagar 2020a: 315). Terminološka pa čak ni korpusna usuglašenost nije se ostvarila, kako vidjesmo, ni u zetsko-humskoj/zetskoj/crnogorskoj redakciji staroslavenskoga jezika. Postavlja se također pitanje možemo li istom redakcijom nazivati jezik koji na staroslavensku osnovicu naslojava čakavski, odnosno srednjojužnoslavenski (štokavski) jezik (usp. Žagar 2008: 697).

⁴ Napose ako pojavu i širenje glagoljičke i ćiriličke pismenosti hrvatskoga kulturnoga prostora stanemo razmatrati u okviru nadređena pojma ćirilometodske baštine (usp. Žagar 2009: 193, Lukić 2011: 77, Damjanović 2016: 73).

nosti, što su donedavna uznemiravali jednoobrazne nacionalno-političke i filološke modele (gdjekad je tomu i dan-danas tako), slabije su bili istraženi i eksponirani. Ta je pismovna *ograda*, sukladno zastarjelim devetnaestostoljetnim filološkim pogledima (usp. Žagar 2008: 695), tijesno bila povezana s jezičnom: drukčije se, naime, promatrala glagoljička pismenost, što uz crkvenoslavenski jezik zastupa čakavski, odnosno *miješani* vernakular, od ostalih srednjojužnoslavenskih pismenosti (ćiriličke, latiničke), koje su jasnije ukazivale na dijakronijske i dijatopijske varijacije štokavskoga vernakulara.

Podsjetimo, ćiriličkim se pismom na hrvatskim kulturnim prostorima pisalo od 11. do 19/20. stoljeća, pretežno na tzv. istočnome krilu hrvatskoga glagoljaštva (južna Dalmacija, dubrovačko područje, Hum, Bosna, ali i sjeverniji krajevi, pa čak i Banska Hrvatska, Slavonija..., usp. Žagar 2009: 152, Žagar 2016: 12). Tim su pismom Hrvati zadovoljavali svakovrsne komunikacijske potrebe, a upravo je polifunkcionalnost hrvatskoga ćiriličkoga izraza ukazivala na unutarnju jednako koliko i vanjsku (diplomatsku) potrebu njegova poznavanja (usp. Damjanović 2016: 73). Zadarski je paleoslavist i paleokroatist Ivan Berčić među prvima istaknuo razvojna središta hrvatske – tiskopisne i rukopisne – ćiriličke tradicije: bosansko i humsko, srednjo- i južnodalmatinsko te dubrovačko, organiziravši 1863, kao dodatak svojoj knjižici *Bukvar staroslovenskoga jezika glagolskimi pismeni za čitanje crkvenih knjig* objavljenoj 1860, poglavlje pod nazivom *Glagolska i bosanska rukopisna azbukva*.

Maločas spomenuta ćirilička polifunkcionalnost, u kontinuitetu očitovana od samih početaka uporabe ovoga pisma na hrvatskim prostorima pa sve do devetnaestostoljetnih (čak i dvadesetostoljetnih) prežitaka, spomeničkom je baštinom zastupljena i na dubrovačkome području. Podsjetimo, ćirilica dubrovačkoga kraja dominantnom je opcijom tamošnjega hrvatskoga književnojezičnoga izraza sve do 16. stoljeća, kada latinica i zapadna ćirilica, nakon uzmicanja glagoljice, i dalje *odmjeravaju snage*, ali se na širem planu nazire latinička *pobjeda*. Usto u pisanu se izrazu susreću stara dubrovačka i nova hercegovačka štokavština (Damjanović 2014: 49). Vjerujemo stoga da se važnost *Libra* za cjelinu hrvatske pisane kulture među ostalima sagledava upravo u pokušajima takva kontekstualiziranja: povrh svega uporabe ćiriličkoga pisma u hrvatskoj srednjovjekovnoj i (rano)novovjekovnoj kulturi. Imanentnost hrvatske ćiriličke pismenosti očitovana je njezinom višefunkcionalnošću pa se valjani pregledi dubrovačke ćiriličke tradicije baziraju na raščlanjivanju tekstova liturgijskoga, književnoga i administrativno-pravno-

ga/diplomatičkoga karaktera (usp. Žagar i Paskojević 2014; Žagar 2021).⁵ S tekstovnim se registrima usklađivala i pismovna stilizacija, što znači da je baš na dubrovačkome prostoru izvrsno zasvjedočena razvojna linija ćiriličke minuskule – pisma na prijelazu ustava u kurziv/brzopis. Mateo Žagar k tomu, potaknut dugogodišnjim proučavanjem historiografske i filološke literature na tu temu, kao i radom na samim izvorima, razlikuje knjišku (vjerojatno razvijenu prema diplomatskoj/diplomatičkoj) i kancelarijsku (diplomatsku/diplomatičku) minuskulu, a potom i novovjeki brzopis/kurziv (Žagar 2014: 147–172, Žagar 2021, usp. i Paskojević 2018). Sustavno opisuje i narav hrvatskoga ćiriličkoga tiska čiji je prvotisak, molitvenik otisnut 1512. godine (1571.), također dubrovački proizvod.⁶

⁵ Liturgijski korpus čine *Dubrovački/Dominikanski lekcionar* s početka 16. stoljeća (štokavsko-ćirilska prilagodba čakavskoga *Bernardinova lekcionara* iz 1495, no ne samo njega, usp. Rešetar 1933b: 118, Barbarić 2017: 96) i *Lajpciški lekcionar* iz treće četvrtine 16. stoljeća (štokavsko-ćirilska prilagodba drugoga izdanja *Bernardinova lekcionara* iz 1543, usp. Rešetar 1933b: 12, Barbarić 2017: 105). Spomenimo Rešetarovu pretpostavku prema kojoj je jedan od pisara *Libra*, tzv. pisar A, zapravo ispisao i *Dominikanski lekcionar* (usp. Rešetar 1933b: 120), a što je – sukladno novijim grafolingvističkim istraživačkim standardima – potrebno sustavnije ispitati (Kapetanović 2014, Barbarić 2017, Žagar 2021). Uz ćiriličke stihove latinskoga *Carinskoga statuta* (između 1421. i 1431), *lijepu dubrovačku riječ* zapisanu ćirilicom zasigurno zastupa rukopisni zbornik *Libro od mnozijeh razloga* iz 1520. godine, koji su, pod vodstvom profesora Matea Žagara, studenti diplomskoga studija kroatistike na Filozofskome fakultetu u Zagrebu prepisali latinicom 2020. godine. Dubrovačkom minuskulnom ćirilicom prepisan je i molitvenik *Raj duše* ozaljskoga autora Nikole Dešića (otisnut u Padovi 1560. godine, latinski izvornik: *Hortulus animae*), i to 1567. pod naslovom *Ortus anime* itd. Diplomatsku minuskulu, poslije i brzopis zastupaju spomenici što nastaju u kontinuitetu od 11. stoljeća (kada ona još uvijek nije u cijelosti formirana) – počevši s dubrovačkim prijepisima *Povelje/Listine Kulina bana* (1189) – sve do tekstova dubrovačke *slavenske kancelarije* u kojoj su se istaknuli pisci kao što su Đivo Parmeza, Niko Bijelić, Vidoš Bogdanić (iz 14. st.), Rusko Hristoforović, Marinko Cvjetković, Nikša Zvijezdić (iz 15. st.) (usp. Žagar i Paskojević 2014). U potonjega autora osobito se dobro prepoznaje kurzivni ćirilički predznak (usp. Paskojević 2018: 375). Tako definiranu ćiriličku minuskulu treba razlikovati od kurziva razvijenoga u Bosni 16. stoljeća, koji se, u nekih autora, naziva bosančicom.

⁶ *Ofiće Blažene Djeve Marije i Petnaest molitava Svete Bridžide*, molitvenik otisnut 1512. godine u Veneciji, hrvatski je ćirilički prvotisak čiji je faksimilni pretisak s komentarom akademkinje Anice Nazor pripremljen 2013. godine, dok su latinički prijepis 2016. godine pripremili studenti izbornoga kolegija *Hrvatska ćirilička pismenost* pri Filozofskome fakultetu u Zagrebu, a pod vodstvom profesora Matea Žagara. Pismo i jezik toga spomenika vjeran su odraz knjiške ćirilske minuskule s jedne, odnosno dubrovačke šesnaestostoljetne štokavštine s druge strane. Ćirilskim tiskovinama dubrovačkoga kraja zasigurno valja pridružiti *Nauk karstianski* Jacoba/Jakova Ledesme, otisnut u Veneciji 1583. Pismo te knjižice između je uzusa ustavne, minuskulne i brzopisne ćirilice – tzv. ustavizirana minuskula; s velikim brojem rješenja bliskih uporabi u knjigama čvrsto naslonjenima na staroslavensku, pa i istočnu

2. LIBRO OD MNOZIJEH RAZLOGA

Zbornik *Libro od mnozijek razloga* nepotpuni je rukopis koji sačinjavaju književni tekstovi srednjovjekovnoga karaktera razvrstani u pet temeljnih dijelova ispisanih od četvorih dubrovačkih pisarskih ruku. Njime se temeljito bavio hrvatski jezikoslovac Milan Rešetar u dvjema svojim knjigama. Godine 1926. objavljuje ćirilčki prijepis *Libra od mnozijek razloga* u *Zborniku za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda* Srpske kraljevske akademije, i to u nizu *Spomenici na srpskom jeziku*. Smatra da se osnovna vrijednost *Libra* krije u njegovu jeziku: to je, prema Rešetaru, „svakako najstariji književni štokavski spomenik [...] pisan ćirilicom” (Rešetar 1926: XVII), odnosno „najstariji naš književni spomenik pisan ćirilicom a narodnim – ne crkvenim – jezikom” (Rešetar 1933b: IX), dok o njegovoj književnoj vrijednosti nema osobito visoko mišljenje. Već je tada naumio objaviti opsežnu studiju o sadržaju i jeziku *Libra*, koja će ugledati svjetlo dana 1933. godine u *Posebnim izdanjima* Srpske kraljevske akademije.

Pismo motrenoga kodeksa Rešetar opisuje kao bosansku ćirilicu

koja uprav nije nikakvo specijalno bosansko pismo, nego je starija ćirilska minuskula koja je u starije vrijeme bila u običaju u svim našim krajevima u kojima se uopće pisalo ćirilicom, i kod pravoslavnih i kod katolika i kod muslimana, dok je nije kod prvih zamijenilo izvan crkve, u kojoj je ostalo majuskulno ‘ustavno’ pismo – rusko ‘građansko’ pismo, a kod katolika u Primorju latinica, tako da je od XVIII. vijeka ostala ograničena na katolike i muslimane u Bosni i Hercegovini, a naročito na ove posljednje otkada su nekako od prve polovice prošloga vijeka i tamošnji katolici sasvim prihvatili latinicu. (1926: XII)

Na drugome pak mjestu precizira: „Zato bih ja i volio zvati naš skoropis minuskulom, jer, kako ćemo odmah vidjeti, skoro nema nikako karakter ‘skoroga’ ili kurzivnoga pisma. Vrlo je pak obična stvar da se naš skoropis zove ‘bosanskim pismom’ ili ‘bosančicom’, što nije nikako opravdano, jer on niti je postao u Bosni, niti je bio na Bosnu ograničen.” (1933b: 122)

ćirilčku tradiciju (dubrovački štokavsko-(i)jekavski govor s primjesama crkvenoslavenskoga) (usp. Štefanić 1938: 21–27, Žagar 2014: 153). O dubrovačkoj (i)jekavskoj štokavštini više u: Lovrić Jović 2014: 44–47, 246, posebno ističemo Milanom Mogušem usmjerenu napomenu da se pripadnost sustavu ogleda u odrazu *jata* gramatičkih morfema.

2.1. O jeziku *Libra od mnogijeh razloga*

U drugoj polovici 19. stoljeća Vatroslav Jagić objavljuje pojedine dijelove *Libra od mnogijeh razloga* u svojem djelu *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Pišući o tekstu *Cvijet kreposti*,⁷ kojim *Libro* započinje, ocjenjuje da je pisan „jezikom čistiem narodniem, prostiem od upлива jezika crkvenoga” te iznosi pretpostavku da je njegov prevoditelj, odnosno pisac bio „nekakav bosansko-dalmatinski fratar, onakova reda čovjek, kao što su kasnije Divković, Posilović itd.” (Jagić 1868: 4) Želeći svojoj pastvi omogućiti upoznavanje s onodobnom „religiozno-popularnom literaturom”, najlakše im je bilo, nastavlja Jagić, prevesti nešto s talijanskoga ili latinskoga jezika s obzirom na to da su se školovali mahom u Italiji (Jagić 1868: 4–5).

S tom se pretpostavkom neće složiti Milan Rešetar koji u predgovoru ćirilичkom prijepisu *Libra od mnogijeh razloga* ustvrđuje da su svi njegovi dijelovi „okrenuti na dubrovački govor što sa čakavsko-glagolskih matica na narodnom jeziku a što sa crkvenih, valjada ćirilskih, ili su prevedeni s talijanskog jezika; može se napokon konstatovati da je nešto uzeto preko matice što je prevedena ili prepisivana od kajkavca.” (Rešetar 1926: XVI) Pretpostavlja da su izvori, odnosno predlošci različiti, ali da ništa nije „baš dubrovački originalni rad” (Rešetar 1926: XVI). Nakon što je proučio cijeli rukopis, na temelju pojedinih tipično dubrovačkih jezičnih značajki zaključuje da su ga zasigurno pisali Dubrovčani (pisari A, B i C); štoviše,

⁷ Godine 2020. Antonija Zaradija Kiš i Marinka Šimić taj su europski *bestseller* za razdoblje od 14. do 18. stoljeća sustavno istražile u starijem hrvatskomu književnomu korpusu, posebice onomu iz zlatnoga doba hrvatskoga glagoljaštva (*Vinodolski zbornik*, *Petrisov zbornik*, *Ljubljanski zbornik*, *Tkonski zbornik*, *Grškovičev zbornik*), ali i u ćiriličkoj (*Libro od mnogijeh razloga*, *Cvijet od kriposti* fra Pavla Posilovića iz 1647. i 1701) te latiničkoj tradiciji (peraški *Cvijet od kriposti* Krste Mazarovića iz 1712). Budući da studija istaknutih autorica uz filološko-kulturološki uvod donosi i iscrpnu jezičnu analizu spomenutih hrvatskih prijevoda *Cvijeta kreposti* (2020: 75–93), ondje se daju – usporedno uzete i obilato oprimgjerene – podrobnije motriti jezične odlike toga dijela *Libra*, pa i one zanimljive vizuri ovoga rada koja se oslanja na pitanje prirredivačeve, tj. recipijentske percepcije međudijalektnoga obrata/prilagodbe (prvenstveno čakavštine u štokavštinu). Izdvajamo primjere *Librova* dosljednoga jekavskoga odraza *jata* (grafemskim slijedom *ie* za *ije* i *je*, npr. *koliēna*, *vriēmena*, *cvietē*, *čoviekē*, *besiede*), pa zamjenu slogotvornoga *l* glasom i slovom *u* (npr. *pukē*, *punē*), bilježenje slijeda *cr-* na mjestima tipične hrvatskoglagoljske skupine *čr-* (*črvlenu* : *carlenu*), a s razine oblika odnos relativne i upitne zamjenice stegnuta oblika *ki*, *ka*, *ko* prema *Librovu* *Cvijetu* s oblicima *koi*, *koja*, *koje*, odnosno prevagu prezentnih oblika za 1. lice jd. na *-am*, *-im* i *-em* umjesto na *-jul-u* (*prebivamē*, *molimē*, *poviemē*).

pretpostavlja da je glavni pisar (A) bio s otoka Mljeta i da je cijeli rukopis možda nastao u mljetskome benediktinskom samostanu (Rešetar 1926: XIV–XV). Ta Rešetarova pretpostavka bit će problematizirana u nedavno objavljenoj studiji Matea Žagara i Dolores Grmača koji suprotno Rešetaru vezuju *Libro* upravo za – urbanu kulturu (2020: 20, 33–35, 57).⁸

Isti će zaključak Rešetar ponoviti i u svojoj opsežnoj studiji o sadržaju i jeziku *Libra od mnozijek razloga* gdje ponovno ističe da su svi članci ili prevedeni ili prerađeni od Dubrovčana (u širem smislu) te naglašava da se njihove jezične značajke međusobno razlikuju: prvi bi bili pisani „na čistom dubrovačkom govoru”, a drugi „okrenuti na dubrovački govor” uz veću ili manju zastupljenost „čakavskoga dalmatinskoga dijalekta” kojim je bio pisan njihov predložak, dok bi elementi crkvenoslavenskoga jezika bili zastupljeni u primjesama ili tragovima (Rešetar 1933b: 116–117).⁹ Taj bi *čisti* ili *živi narodni* dubrovački govor bio štokavsko-jekavski dijalekt „kako se govorio (i još govori) u Dubrovniku i njegovoj okolici u drugoj polovici XV. vijeka i u prvoj polovici XVI-oga” (Rešetar 1933b: 116).¹⁰ U svojoj studiji Rešetar najprije opisuje jezik *Libra*, a potom ga uspoređuje sa starijim dubrovačkim proznim tekstovima: dubrovačkim poveljama nastalim od 13. do 15. stoljeća i *Ranjininim lekcionarom* iz 1508. godine, pričem je njegov cilj steći uvid u razvoj dubrovačkoga dijalekta do početka 16. stoljeća (Rešetar 1933b: 120).

⁸ Usp. npr.: „Ako i ne zaključujemo, unatoč zapisu, da je *Libro* i prepisano u samome Gradu, ne bi trebalo biti sumnje da je bilo (i) za Grad namijenjeno.” (Žagar i Grmača 2020: 20)

⁹ Pišući o dvjema inačicama pjesme *Tužba: Probudi se jure, duše*, Stjepan Ivšić također govori o *prevođenju ikavskog originala*, odnosno *okretanju čakavskoga glagoljskog teksta na dubrovački jekavski govor* (1932: 4, 9).

¹⁰ Suvremena hrvatska dijalektologija smatra da je u predmigracijskome razdoblju dubrovački dijalekt, uključujući ne samo govor grada Dubrovnika već i otoke pred njim, Cavtat i Konavle, bio samostalnim zapadnoštokavskim dijalektom, i to štokavskoga tipa s ijekavskim refleksom jata (Lisac 2009: 273; Lisac 2011: 65; Lukežić 2012: 284). Budući da je granica između čakavštine i štokavštine prolazila u blizini Dubrovnika, ostavljajući istočni Pelješac i Mljet u zapadnoj štokavštini, a zapadni Pelješac, Korčulu i Lastovo s ostalim otocima prema zapadu u čakavštini, uslijed takva jezičnoga kontakta pojedini su čakavizmi postali sastavnim dijelom dubrovačkoga govora (Lisac 2011: 65; Lukežić 2012: 269). Iva Lukežić razdvaja pak govore dubrovačkoga područja, istočnoga Pelješca i Mljeta predmigracijskoga razdoblja u dva dijalekta: ijekavsko-ikavski istočnopelješki pridružuje poneretvanskom, a (i)jekavski dubrovačko-mljetski izdvaja posebno (Lukežić 2012: 269). Danas je dubrovački dijalekt poddijalektom istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta koji će nakon velikih migracija u 16. stoljeću postati s vremenom najvećim srednjojužnoslavenskim dijalektom (Lisac 2011: 64–67).

Naravno, poznato je da se između materinske (organske) dubrovačke štokavštine 16. stoljeća i njezina života u pisanome/književnome jeziku i tako ne može povući znak jednakosti, na što su nas upozoravali proučavatelji kanona stare hrvatske književnosti rekavši kako je dijalektna književnost svojina 20. stoljeća te da nijedan dopreporodni pisac nije pisao svojim govornim jezikom (usp. Franičević 1964, Damjanović 1984, Vončina 1987). Stilizacija je stoga uvijek uočljiva, što valja imati na umu prilikom razmatranja Rešetarove tvrdnje (1933b: 116) kako su sa stranih jezika prevedeni dijelovi *Libra* napisani na čistom dubrovačkom govoru, dok su međudijalektne preradbe podrazumijevale nejednakom dosljednošću provođeno *okretanje na dubrovački govor*, prvenstveno prema polazišnoj čakavskoj matici.¹¹ Drugim riječima, čakavski elementi *Libra* vezani su za predloške (ili barem tekstne paralele) čakavsko-glagoljske matice, pa i za južnije dalmatinske izvore. Dubrovački je govor međutim poznao i organske čakavske elemente (Malić 1980: 148, Lovrić Jović 2014). Crkvenoslavenske primjese i tragovi – o kojima Rešetar također piše (1933b: 92–98) – usko su vezani za čakavsko-glagoljske matice, dok konzistentniju crkvenoslavenskinu *Libra* povezuje s istočnom (ćirilskom) crkvenoslavenskom književnosti, što se vidi u njegovoj razradi *Librova* petoga dijela: gdje članke nastale preradom glagoljsko-čakavskih matica, s crkvenoslavenskim primjesama (npr. *Čtenje*

¹¹ Rešetar drži da samo pjesnici stiliziraju, dok prozna djela i spisi vjerno odražavaju narodni dubrovački govor: „Nema sumnje dakle da nam do kraja XVI. vijeka dubrovačka proza a ne dubrovačka poezija pretstavlja živi narodni dubrovački govor, tako da bi se sa Z-om mogle isporočiti iz dubrovačke pjesničke literature toga vremena samo Držičeve komedije u prozi i to ponajviše dosta kratki predgovori i posvete. Prozna književnost u tu bi nam svrhu dabome vrlo dobro došla, prije svega poznata pobožna djela B. Gradića i Ark. Gučetića, i još dvije manje stvari, a onda naročito još četiri dubrovačka djela XVI. vijeka što su pisana ćirilicom kao i Z.” (Rešetar 1933b: 117–118). Sanja Vulić (2016: 230) međutim utvrđuje da se usporednom analizom (proznih) književnih i neknjiževnih dubrovačkih tekstova 16. stoljeća, uza sve spomenute ograde, otkriva značajna utemeljenost književnojezičnih rješenja u onodobnom dubrovačkomu govoru. Ivana Lovrić Jović terminu *dubrovački govor* stoga sup(r)o(t)stavlja izraz *dubrovački jezik* (2014: 2–3), a oba natkriljuje sintagmom *dubrovački idiom* koja sadržajem zaista zahvaća organski govor grada Dubrovnika, no potonji je jasno, za minula povijesna vremena kakvo je 16. stoljeće, nemoguće drukčije istražiti doli posredno – ispitivanjem dubrovačkoga književnog jezika. Za osamnaestostoljetne frančezarije Lovrić Jović utvrđuje da su pisane živim dubrovačkim govorom u prozi, toliko slobodnim da ih se ne može nazvati prijevodima, nego preradbama, tim više što su se naslanjale ne samo na Molièreove francuske izvornike nego i na prijašnju hrvatsku tradiciju prevođenja toga autora i korpusa (2014: 18, 23), i ne samo njega odnosno njih (primjeri knjiških ekavizama *celov*, *telesne*). Osim toga morfologija više negoli fonologija frančezarija prokazuje različitost onodobnoga pjesničkog i proznog jezika (2014: 248), poglavito sustav množinskih imeničkih padeža Gundulićeva jezika s jedne te jezika frančezarija i oporuka s druge strane.

Brnarda, Čtenje sv. Ambroža, Čtenje od Aluberta, Čtenje od bl. Agustina), suprotstavlja 34. poglavlju (*Skazanje od 12 petaka*), čiji se intenzitet crkvenoslavenštine gotovo ne ponavlja nigdje drugdje u *Zborniku*¹², a povezan je s istočnim/ćirilsko-crkvenoslavenskim izvorima, premda Rešetar spominje i hrvatskoglagoljske paralele (usp. Vugrinec 2010).

Jezik je spomenika u svakome slučaju nejedinstven, a rezultat je inojezičnih prijevoda s jedne i unutarjezične (međudijalektne¹³) prilagodbe s druge strane. Članci moralno-filozofskoga, legendarnoga, apokrifnoga i pobožnoga karaktera podvrgavani su različitim stupnjevima prilagodbe onodobnomu dubrovačkom govoru, ovisno o tome jesu li prevedeni sa stranih jezika ili su preuzimani iz naših sjevernočakavskih, pa i kajkavskih ili pak južnijih čakavskih predložaka. Zato i predstavljaju neprocjenjiv izvor za istraživanje uključenosti štokavskih dubrovačkih (ćiriličkih) pisaca i supisaca u dominantna književnojezična strujanja hrvatskoga 15. i 16. stoljeća: čakavsko-(kajkavsko)-crkvenoslavenska, čakavska i kajkavska (uz začinjanje tronarječnoga tipa); a pismovno gledano glagoljička i latinička (usp. Malić 1980: 148–150).

3. JEZIČNO REDIGIRANJE ČAKAVSKOGA TEKSTA U ŠTOKAVSKOME *LIBRU OD MNOZIJEH RAZLOGA*

3.1. Cilj i korpus istraživanja

Opis jezika *Libra od mnozijek razloga* koji je sastavio Milan Rešetar veoma je iscrpan (1933b), što ne znači da ne ostavlja prostora za nova istraživanja. U skladu s temeljnim filološkim preokupacijama vremena u kojemu djelu-

¹² Rešetar navodi (1933b: 94): „Od ostalih članaka 5. dijela odvaja se *Skazanje od 12 petaka* (br. 34) već time što ni u jednome od njih, pa uopće ni u jednome drugom članku *Zbornika* nema toliko i tako jakih tragova od crkvenoslavenskoga jezika, tako da se u njemu svaki čas nailazi ili na koji oblik ili na koju riječ crkvenoga jezika, n. pr. *va edinomu gradu, prienie* (raspra), *žitie* (život), *da-se ona dva prita 2, imenemь, sve-vidacь 3, pripriel-me esi, od gorosti* (bolesti) 4, *u-hramini* (u kući), *nače-ga pitati 5, svetago i-časnago* 15 itd. Već se dakle po tome vidi da je ovo *Skazanje* drukčije udešeno negoli ostali članci ovoga *Zbornikova* dijela, jer dok su ovaki elementi, koji nisu dubrovački, u njemu česti i upućuju više na crkveni jezik, u ostalim su člancima rijetki i upućuju više na čakavski govor ili, da bolje rečemo, na glagoljsko-čakavski 'književni' jezik.”

¹³ „Jezične varijacije (dijatopijske, stilističke, dijakronijske) među varijantama jednoga teksta mogu ukazati i na moguće varijacije u negdašnjoj jezičnoj uporabi.” (Kapetanović 2012: 22, prema Barbarić 2017: 19)

je, osnovni je Rešetarov cilj, kako je ranije već navedeno, rekonstrukcija dubrovačkoga govora na kraju 15. i početkom 16. stoljeća (1933b: 116). Da bi stekao taj uvid, služio se samo proznim tekstovima iz *Libra* s obzirom na to da se jezik poezije u takve svrhe može rabiti tek u ograničenoj mjeri. Budući da jezik pjesama iz *Libra* Rešetaru dakle nije bio osobito zanimljiv, ovdje usmjeravamo svoju pozornost upravo na taj dio.

Pjesništvo je u *Libru od mnozijek razloga* zastupljeno putem šest pjesama: *Od smrti čtenje (Nu mislimo, bratjo, što smo)* (br. 3), *Pjesma o kraljici nebeskoj* (br. 8), *Istorija od svetoga Đurđa* (br. 11), *Molim te, Bože moj, kti mi milos dati* (br. 23), *Probudi se jure, duše* (br. 31), *Molitva od Gospođe* (br. 45), a tomu se možda mogu pribrojiti i pojedini drugi tekstovi s obzirom na poteškoće u razgraničavanju proze i stiha (Žagar i Grmača 2020: 50–53). Dvije se od tih pjesama mogu dovesti u vezu s glagoljičkom *Pariškom pjesmaricom* iz druge polovice 14. stoljeća,¹⁴ no nisu iz nje prepisane, a riječ je o pjesmama *Od smrti čtenje (Nu mislimo, bratjo, što smo)* i *Probudi se jure, duše* (Žagar i Grmača 2020: 50). Dolores Grmača slaže se s Rešetarovom pretpostavkom da su u inačicama iz *Libra* sačuvane starije redakcije obiju pjesama, dok je redakcija sačuvana u inačicama iz *Pariške pjesmarice* mlađa (Rešetar 1933b: 109–110; Žagar i Grmača 2020: 50). Ista autorica prepoznat će dijelove *Pariške pjesmarice* i u *Istoriji od svetoga Đurđa*, što prethodno nije zamijećeno u literaturi (Žagar i Grmača 2020: 52). S obzirom na to da samo za navedene dvije od ukupno šest pjesama raspoložemo mogućnošću usporedbe s drugim poznatim inačicama u hrvatskim pjesmaricama iz prethodnih stoljeća, naš je korpus istraživanja naposljetku načinjen od njihovih inačica iz *Pariške pjesmarice* i *Libra od mnozijek razloga*.¹⁵

Cilj je ovoga istraživanja utvrditi kategorije u kojima se provodi štokaviziranje u našem korpusu, a potom na temelju usporedbe s kategorijama u kojima je međudijalektna adaptacija zamijećena u dosadašnjoj literaturi o

¹⁴ Godine 1905. Josip Vajs objavio je prvu transliteraciju *Pariške pjesmarice* ćirilicom (1905: 260–275). Godine 1969. Vjekoslav Štefanić objavio je njezinu latiničku transkripciju (1969: 364–373, 377–378, 385–387, 397–399, 421–426). Godine 1972. Dragica Malić objavila je latiničku transliteraciju i transkripciju (1972: 34–67), a novu će latiničku transkripciju objaviti trideset godina kasnije (Malić 2002: 653–671). Posljednje je izdanje *Pariške pjesmarice* ono koje su ponudili Amir Kapetanović, Dragica Malić i Kristina Štrkalj Despot u latiničkoj transkripciji (2010).

¹⁵ U početku je u naše istraživanje trebala biti uključena i pjesma *Istorija od svetoga Đurđa*, no ta je zamisao kasnije napuštena jer se ne može provesti jednak tip usporedbe kao za odabrane pjesme.

hrvatskim ranonovovjekovnim tekstovima utvrditi stupanj njihova preklapanja.¹⁶ Da se u dvjema pjesmama koje su ovdje odabrane „uklanjaju čakavske markantne značajke teksta (npr. jekavizacija, zamjena *ča* > *što*, *ki* > *koji*, Ljd. m. r. *-i* > *-u*)”, zamijetio je već Amir Kapetanović (2010: XLIV). Naša je polazna pretpostavka da se čakavsko-štokavska jezična prilagodba provodi u istim kategorijama u objema pjesmama i da zahvaća ponajprije fonološku razinu.¹⁷ Je li to doista tako, provjerit ćemo u nastavku.

3.2. Prvi primjer: *Od smrti čtenje* (*Nu mislimo, bratjo, što smo*)

Pjesma *Od smrti čtenje* nalazi se u *Libru* na listovima 28r–v (Žagar 2020b: 155–156). Osim u toj knjizi nalazimo je dva stoljeća ranije u *Pariškoj pjesmarici* pod naslovom *Nad grobom [pojut] g(lago)luće sije*, a potom u još tri inačice iz 15. i 16. stoljeća: u *Zborniku duhovnoga štiva* (bez naslova), *Klimantovićevu zborniku I.* i *Klimantovićevu zborniku II.* (u obama zbornicima pod naslovom *Šekvencija nad grobom kada telo v grob položet*) (Malić 1972: 53–57; Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 175–190). Već je iz prvoga stiha zamjetna razlika u osnovici na kojoj je utemeljen književni jezik sačuvanih inačica: u četirima je primjerima riječ o čakavskoj (*Tu mislimo, bratja, ča smo*),¹⁸ a u jednome primjeru o štokavskoj osnovici (*Nu mislimo, bratjo, što smo*), koje jasno identificira upitno-odnosna zamjenica. Iako ne smatramo da je štokavska inačica iz *Libra* nastala izravno na temelju

¹⁶ Naravno, bitno je naglasiti da izravan predložak dubrovačkih lekcionara u kojima je zasvjedočena čakavsko-štokavska prilagodba pouzdano znamo, što se ne može reći i za *Libro*. Stoga valja imati na umu da raščlambom u nastavku ne želimo sugerirati da su čakavski predlošci kojima se služimo prilikom usporedbe bili izravnim predloškom odgovarajućim člancima iz *Libra*, već ih uzimamo samo kao model. Štoviše, predlošci tekstovima koji dolaze u *Libru* nisu ni morali biti pisani, već su mogli biti i usmeni. Na to nas je upozorila kolegica Dolores Grmača, na čemu joj ovom prilikom zahvaljujemo.

¹⁷ Indikatori štokavskoga obrata daju se međutim pronaći i na drugim jezičnim razinama, čemu može posvjedočiti jedan primjer iz motrene pjesme: *Ogniti hoće naši skutu, / a ostati ghili šćuti*. Dragica Malić (2011: 93) naime ističe pjesmaričin leksem *šćuti* naspram Klimantovićeva *Rituala* koji bilježi sjevernodalmatinski *žnuti* te dubrovačkoga *Libra* s oblikom *štuci* (potkoljenične kosti; *ogniti će . naši . skutu . ostati će . goli . čuci*), što znači da je u svakom spomeniku uporabljena lokalna, razumljiva riječ istoga ili sličnoga značenja – *gole kosti*.

¹⁸ U jeziku četiriju čakavskih inačica nema bitnijih razlika (Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 176). U tome je kontekstu zanimljivo izdvojiti uporabu likova ličnih zamjenica u I jd.: *tobu, sobu* u južnočakavskoj *Pariškoj pjesmarici* nasuprot *tobom, sobom* u sjevernočakavskim inačicama, dok bismo očekivali obrnutu situaciju (Kapetanović 2010: XL–XLI).

čakavske inačice iz *Pariške pjesmarice*, ta je pjesma odabrana ovdje za prvi primjer u kojemu možemo pratiti štokavsko redigiranje čakavskoga teksta. Obje se inačice donose usporedno u sljedećoj tablici.¹⁹

<i>Pariška pjesmarica, druga polovica 14. st.</i>	<i>Libro od mnozijeh razloga, 1520.</i>
Tu mislimo, bratja, <u>ča</u> smo, <u>razumijmo</u> zemlja da smo! Slast i dika tvoj'ga <u>tıla</u> hoće biti <u>kal</u> i gñila. Tako naše <u>tילו</u> gine, <u>tako</u> naša slava mine. <u>Grišnici</u> se teško hine to videće, ki zlo čine, ko vidiše <u>nega tילו</u> skoro hoće biti gñilo. Malo hoće dni isteći, sami h'ćemo tako leći. <u>Vijmo</u> skazan pred očima: zanosi nas smrtna plina. Na nas hoće skoro priti, ne more nas <u>to grišiti</u> . To smrt nosi ostru kosu, otpasti je s lica nosu. <u>Ocire se</u> naši zubi, <u>vsj</u> ležemo tamni v grobi. Ogniti <u>hote</u> naši skutu, a ostati gñili šćuti. Smrt nas, bratja, moćno žańe, a mi li zli <u>nišćemańe</u> . Kada <u>človika</u> smrt postigne, tada ot <u>ńega vsak pobigne</u> .	Nu mislimo, bratjo, <u>što</u> smo, <u>razumijemo</u> zemlja da smo! Slast i dika <u>tijela</u> našega skoro bude <u>kao</u> i gñila. Kada naše <u>tijelo</u> izgne, <u>tadaj</u> naša slava mine. <u>Grješnici</u> se teško hine toj videći, tere zlo čine. Toj vidimo naše <u>tijelo</u> skoro hoće biti gñilo, paki malo dni isteći sami ćemo takoj leći. <u>Vidmo</u> skazan prid očima, zanosi nam smrtna plima. Na nas hoće skoro priti, ne može nas <u>toj griješiti</u> . Toj smrt nosi ostru kosu otpasti je s lica nosu. <u>Ocijeriti će se</u> naši zubi, <u>svi</u> ležimo tamni, grubi. Ogniti <u>će</u> naši skutu, ostati će goli šćuti. Smrt nas, bratjo, moćno žńe, a mi zli i <u>ništamańe</u> . Kada <u>čovjeka</u> smrt postigne, tadaj od <u>ńega svak pobjegne</u> .

¹⁹ Latinička transkripcija pjesme *Nad grobom [pojut] glagoľuće sije* (*Tu mislimo, bratja, ča smo*) preuzeta je iz izdanja Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 178–181, gdje je objavljena njezina zadnja transkribirana inačica, no uz nekoliko odstupanja: na mjestu grafema *ě* pišemo *i*, ne prenosimo oble zagrade, opredjeljujemo se za čitanje *gñil-* i *vazmu* nasuprot *vzmu*. Dragica Malić uvjerljivo je na temelju rime dokazala da u jeziku *Pariške pjesmarice* valja pretpostaviti ikavski odraz jata, što upućuje na „srednjodalmatinski ikavski izgovor jata” (1972: 100), odnosno na to „da je spomenik iz gotovo posve ikavskog kraja, svakako južnije od Zadra, negdje oko Splita” (1972: 110). Od toga odstupa ekavski odraz jata u prijedlogu *pred* i prefiksu *pre-* (Malić 1972: 109–110). Latinička transkripcija pjesme *Od smrti čtenje* (*Nu mislimo, bratjo, što smo*) napravljena je pak za potrebe ovoga rada na temelju latiničkoga prijepisa koji je priredio Mateo Žagar (2020b: 155–156).

<i>Pariška pjesmarica, druga polovica 14. st.</i>	<i>Libro od mnozijeh razloga, 1520.</i>
Sam ostane bes pomoći, <u>v</u> tamni <u>grobi</u> , <u>v</u> tamni noći. <u>Vsega</u> ti je <u>ovdi</u> <u>oiti</u> , sama <u>dila</u> s <u>tobu</u> <u>poiti</u> . Zlo je tamo <u>grih</u> ponesti, dobro bi se <u>zdi</u> otresti. Čemu <u>lubiš</u> <u>sa</u> <u>svit</u> , <u>brate</u> , ki na smrti <u>mrzi</u> na te? Žena, <u>ditca</u> , rod i mati ne dadu ti s <u>sobu</u> stati. Ostavi te otac, mati <u>v</u> <u>grobi</u> , tvoje blago <u>vazmu</u> k sebi. <u>Tada</u> ne bude <u>nigdor</u> blizu, tvoje <u>tilo</u> <u>črvi</u> grizu. <u>Tako</u> h'ćemo počivati dokle reče Bog ustati. Na sud hoće skoro priti, iz <u>grobov</u> je <u>vsim</u> iziti. <u>Anjeli</u> hote zatrubiti, <u>vsih</u> ot smrti probuditi. Hoće biti tvoje tilo akosi je sada <u>gnilo</u> . Trublja trubi Božja straha: „ <u>Vstanite</u> , <u>ludi</u> , s <u>kala</u> , s <u>praha</u> ! Kraļ nebeski s nebes shodi, više sile s sobu vodi. Ot smrti se probudite, <u>vs</u> i pred Boga postupite! Poslušajte Božja suda ot krivine i ot bluda!“ Otvore se <u>sada</u> <u>grobi</u> , misliti hoće <u>vsak</u> o sebi. <u>Vs</u> i hoćemo <u>oživiti</u> , duša s <u>tilom</u> vazda biti. Stati <u>hote</u> <u>ludi</u> na zemļi, priti <u>hote</u> s <u>pakla</u> vrazi.	Sam ostane bez pomoći, <u>u</u> tamnoj <u>grebi</u> , <u>u</u> tamnoj noći. <u>Svega</u> ti je <u>ovdje</u> <u>oći</u> , sama <u>djela</u> s <u>tobom</u> <u>poći</u> . Zlo je tamo <u>grijehe</u> ponijeti, dobro bi ih <u>ovdje</u> otresti. Čemu <u>lubiš</u> <u>saj</u> <u>svijet</u> , ki na smrt <u>mrziš</u> na te? Žena i <u>djeca</u> , rod i mati ne dadu ti <u>sobom</u> stati. Ostavi te sama u <u>grebi</u> , tvoje blago <u>uzmu</u> seb[i]. <u>Tadaj</u> ne bude <u>nitkore</u> blizu, tvoje <u>tijelo</u> <u>crvi</u> grizu. <u>Takoj</u> ćemo počivati dokle reče Bog ustati. Na sud hoće skoro priti, ne more nas toj grijeshiti. Iz <u>grebova</u> <u>svijem</u> iziti, tere za djela <u>razlog</u> dati. <u>Anđeli</u> će zatrubiti, <u>svijeh</u> od smrti probuditi. Trublja trubi Božja straha: „ <u>Ustanite</u> , <u>ludi</u> , s <u>praha</u> ! Kraļ nebeski s nebes shodi, vječne sile sobom vodi. Od smrti se probudite, <u>sv</u> i prid Boga postupite! Poslušajte Božjega suda od krivine i od bluda! Otvoriti će se <u>tadaj</u> <u>grebovi</u> , misliti će <u>svak</u> o sebi. <u>Svi</u> hoćemo <u>oživjeti</u> , duša s <u>tijelom</u> vazda biti. Stati <u>hoće</u> <u>ludje</u> ²⁰ na zemļi, priti <u>hoće</u> s <u>pakla</u> vrazi.

²⁰ Ovakvi bi primjeri možda mogli ukazivati na stariji predložak *Libra* u odnosu na *Parišku pjesmaricu* (stari gramatički morfem za N mn. i-promjene).

<i>Pariška pjesmarica, druga polovica 14. st.</i>	<i>Libro od mnogijeh razloga, 1520.</i>
Dila se <u>hote</u> vsa otkriti, ne moći se <u>gdi</u> ukriti. Bog hoće biti gñivan <u>tada</u> , ki je vele krotak <u>sada</u> . Pšenicu hoće provijati, slamu hoće ogñu dati. Tada se hoće razaznati na čem hoće <u>gdo</u> ostati. <u>Slavni</u> budu Božje sluge, <u>grišnikom</u> se <u>vične</u> tuge.	Djela će se <u>sva</u> otkriti, ne moći se <u>gdje</u> ukriti. Bog će biti gñevan <u>tadaj</u> , ki je vele krotak <u>sada[j]</u> . Pšenicu će provijati, a slamu će ogñu dati. Tadaj će se razabrati na čem hoće <u>tko</u> ostati. <u>Slavnijem</u> budu Božje sluge, <u>grješnikom</u> su <u>vječne</u> tuge.
<i>Tu položet kami na grob</i> Bože dobri, Bože blagi, da bi spasen naš brat dragi! Ako <u>tilo</u> k zemlji grede, da bi duši dobro bilo! Tvoja milost, Bože, budi, ñega duše ne osudi! Ti si <u>hotil</u> za ñ <u>umriti</u> , ti ga stvori k sebi priti! Amen!	Bože dobri, Bože blagi, da bi spasen naš brat dragi! Ako ka zemlji grede <u>tijelo</u> , da bi duši dobro bilo! Tvoja milost, Bože, budi, ñegovu dušu ne osudi! Koji si <u>hotio</u> za nas <u>umrijeti</u> , učini ga k sebi priti! Amen!

U dosadašnjoj je literaturi već upozoreno na to da je inačica iz *Libra* poštokavljena i jekavizirana, čime je narušen rimarij pjesme, odnosno ishodišni parno rimovani osmerac (Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 175–176). U nastavku detaljnije prikazujemo koje su sve kategorije zahvaćene jezičnom prilagodbom, pričem naša pozornost nije usmjerena na sve jezične razlike, nego samo one koje su znakovite u kontekstu hrvatskih čakavsko-štokavskih prijevoda (usp. i Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 176).

Ikavski refleks jata mijenja se u (i)jekavski u korijenskim, tvorbenim i gramatičkim morfemima: *razumijmo* > *razumijemo*, *tila* > *tijela*, *tilo* > *tijelo*, *grišnici* > *grješnici*, *grišiti* > *griješiti*, *ocire se* > *ocijeriti će se*, *človika* > *čovjeka*, *pobigne* > *pobjegne*, *ovdi* > *ovdje*, *dila* > *djela*, *grih* > *grijehe*, *zdi* > *ovdje*, *svit* > *svijet*, *ditca* > *djeca*, *vsim* > *svijem*, *vsih* > *svijeh*, *oživiti* > *oživjeti*, *tilom* > *tijelom*, *gdi* > *gdje*, *grišnikom* > *grješnikom*, *vične* > *vječne*, *umriti* > *umrijeti*. Da se prilikom provođenja te prilagodbe nije uvijek vodilo računa o posljedicama koje će ostaviti na stih, zorno pokazuju sljedeći primjeri: štok. *Toj vidimo naše tijelo / skoro hoće biti gñilo*. naspram čak. *ko vidiše ñega tilo / skoro hoće biti gñilo*.; štok. *Kada čovjeka smrt postigne*, /

tadaj od néga svak pobjegne. naspram čak. Kada človika semrt postigne, / tada ot néga vsak pobigne.; štok. *Svi hoćemo oživjeti, / duša s tijelom vazda biti. naspram čak. Vsi hoćemo oživiti, / duša s tilom vazda biti.;* štok. *Koji si hotio za nas umrijeti, učini ga k sebi priti! naspram čak. Ti si hotil za n umriti, / ti ga stvori k sebi priti!,* u kojim je primjerima jekaviziranjem jata narušena rima. Slično je i u sljedećem primjeru: čak. *Ako tilo k zemlji grede, / da bi duši dobro bilo!* naspram štok. *Ako ka zemlji grede tijelo, / da bi duši dobro bilo!* U tome primjeru pravilna rima nije ostvarena ni u čakavskoj ni u štokavskoj inačici: u prvoj bi imenica *tilo* trebala doći na kraju stiha, dok u drugoj ona i dolazi na pravome mjestu, ali jekaviziranjem je jata izgubljena rima sa sljedećim stihom.

Odraz je jotacije dentala /d/ u čakavskoj inačici /j/, a u štokavskoj /đ/: *vijmo* > *viđmo*, a tako je prilagođeno i /g/ u posuđenicama iz klasičnih jezika: *anjeli* > *anđeli*.

Prijedlog i prefiks *v(a)* mijenja se u *u*: *v* > *u*, *vazmu* > *uzmu*, *vstanite* > *ustanite*.

Finalno je slogovno /l/ neizmijenjeno u čakavskoj inačici, dok je u štokavskoj inačici vokalizirano u /o/: *kal* > *kao*, *hotil* > *hotio*.

Zamjenice i prilozi dobivaju navezak u štokavskoj inačici: *tako* : *tadaj*, *to* > *toj*, *tako* > *takoj*, *tada* > *tadaj*, *sa* > *saj*, *sada* : *tadaj*.

U korijenskome morfemu imenice *grob* provodi se promjena korijenskoga vokala u štokavskoj inačici: *grobi* > *grebi*, *grobov* > *grebova*, *grobi* > *grebovi*.

U infinitivu složenica glagola *iti* kojima se ispred infinitivnoga nastavka nalazi vokal provedena je metateza i jotacija u štokavskoj inačici: *ojti* > *oći*, *pojti* > *poći*. Tako nije u primjerima *priti*, *iziti*, koji su u objema inačicama zastupljeni u istome liku.

Početna suglasnička skupina *vs-* u zamjениčkim oblicima čuva se neizmijenjena u čakavskoj inačici, dok se u štokavskoj inačici provodi metateza *sv-*: *vsi* > *svi*, *vsak* > *svak*, *vsega* > *svega*, *vsim* > *svijem*, *vsih* > *svijeh*, *vsa* > *sva*.

Početna je suglasnička skupina *čr-* neizmijenjena u čakavskoj inačici, dok je u štokavskoj inačici promijenjena u *cr-*: *čarvi* > *crvi*.

Početna je suglasnička skupina *čl-* neizmijenjena u čakavskoj inačici, dok je u štokavskoj /l/ reducirano: *človika* > *čovjeka*.

Čakavska upitno-odnosna zamjenica za neživo zamjenjuje se štokavskom: *ča* > *što*, a slična je opreka i u primjeru *nišće* > *ništa*.

Čakavska (i ne samo čakavska) upitno-odnosna zamjenica za živo zamjenjuje se štokavskom: *gdo* > *tko*, *nigdore* > *nitkore*.

U instrumentalu jednine ličnih zamjenica rabi se gramatički morphem /u/ u čakavskoj inačici, a u štokavskoj inačici /om/: *tobu* > *tobom*, *sobu* > *sobom*.

U množini jednosložne imenice *grob* osnova se proširuje nerelacijskim morfemom /ov/ u štokavskoj inačici: *grob* > *grebova*, *grobi* > *grebovi*.

U genitivu množine imenica muškoga roda rabi se gramatički morphem /ov/ u čakavskoj inačici, a u štokavskoj inačici /a/ (iza nerelacijskoga morfema /ov/, kojim je osnova proširena u svim množinskim padežima): *grob* > *grebova*.

U 3. 1. mn. prezenta glagola *htjeti* rabi se tipični čakavski oblik *hote*, dok u štokavskoj inačici dolazi *hoće*.

3.3. Drugi primjer: tužba *Probudi se jure, duše*

Pjesma *Tužba: Probudi se jure, duše* nalazi se u *Libru* na listovima 149r–152r (Žagar 2020b: 407–413). Njezin drugi dio nalazimo dva stoljeća ranije u *Pariškoj pjesmarici* pod naslovom *Poj želno! (Zač mi tužiš, duše)* (Ivšić 1932; Malić 1972: 62–67; Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 227–231). Ne smatrajući ni u ovome slučaju da je čakavska inačica iz *Pariške pjesmarice* bila izravnim predloškom štokavske inačice iz *Libra*, ta je pjesma odabrana ovdje za drugi primjer u kojemu možemo pratiti štokavsko redigiranje čakavskoga teksta. Obje se inačice donose usporedno u sljedećoj tablici:²¹

<i>Pariška pjesmarica, druga polovica 14. st.</i>	<i>Libro od mnozijeh razloga, 1520.</i>
„Davori, ljubvo moja Isuse, ne hodi daleko ot mene, jere u <u>sem</u> slznom dolu kako bes tebe vesel biti mogu? Moja jedina ljubvo i dragosti, <u>ki</u> isplňuješi <u>vse</u> žele <u>tvojih čistih</u> radosti, želno te, dobro [moje] molu: Ne othodi me bes tebe u <u>sem</u> žalostnom dolu!	„Davori, lubo moja Isuse, ne odhodi nadalek od mene, zašto u <u>semuj</u> suznomu dolu kako bez tebe vesela mogu biti? Moja jedina ljubavi i radosti, <u>koji</u> ispuňaš <u>sve</u> žele <u>tvojijeh čistijeh</u> radosti, želno te molu, dobro moje, ne ohodi mene u <u>ovomem</u> suznom dolu!

²¹ Latinička transkripcija objiju inačica preuzeta je iz izdanja Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 265–269, gdje je objavljena njihova zadnja transkribirana inačica, no odstupamo od nje priklanajući se bilježenju ikavskoga odraza jata u inačici iz *Pariške pjesmarice* i zanemarujući oble zagrade.

Pariška pjesmarica, druga polovica 14. st.

Voļa, ljubvo, ovdi budi sa mnom,
 a voļa me pojmi tamo s tobom,
 jere mni bez tebe biti
 gore je negoli umriti,
 a s tobom plteno umriti
 mani [je] slatko i ožiti.
 Jere ti jesi moj život i dika,
ki si lipota onoga vika!²²
 Hvalite ljubav moju Isusa,
 nebo, i zemļa, i vse stvari,
ki [vas] lipo krasi svojimi dari!
 Hvalite, gore, poļa i vsa driva,
 jere vas vsako lito lipo odiva!
 Hvalite, lito s cvitjem
 i ptičice s žeļnim pitjem,
 a nada vse vinu hvali,
 ti človiče, prepodobna tvari!
 Jere ki preoblači tvoje tvari svita
 u lipotu različnoga cvita,
 on ot smrtnih tebe svleče
 [...].
 [...] vsim postavi,
 a lipotom božstvo proslavi.
 Misli, človiče, mudro velike Božje [zlite]
 ot obilja dobrote na vse svoje tvari.
 Ptičice želno vzvišćaju [jeda je jure suproti djavlu]
 ot Boga obnovljenje lipo po vsemu svitu.
 A tebi sviše od Boga anjeli prave
priobraženje u [li]potu nebeske slave.
 Ča vzdaš Gospodinu Bogu tvojemu tolikih tvojih dari,
ki te je toliko poļubil, car vsih vik?
 Dvigni se nad vse tvari ljubvom k ņemu
 i uz velike jegu dari slatko ga vinu hvali
 i gl[ago]i: „Prevznesen budi v viki,
 ti ki si s[...] v vsih jedin dobar!
Vsim vsa davaš ništare ot nikogare ne tribuje!²²
 Amen!

Libro od mnogijeh razloga, 1520.

Voļa, ļubi, budi ovdje sa mnom,
 voļa me tamo pojmi [s] sobom,
 Jere menje bez tebe živjeti
 gore jest negoli umrijeti,
 a s tobom ispuņeno i umrijeti
 jest menje slatko oživjeti.
 Jere ti jesi moj život i dika moja,
koji si ljepota od onogaj svijeta!²²
 Hvalite ljubav moju Isusa,
 nebo, i zemļa, i sve stvari,
koji vas lijepo ukrasi svojijemi dari!
 Hvalite, humi, poļa i sva drijeva,
 jere vas svako ljeto lijepo pridijeva!

A najveće nada sve hvalite,
 narodi, prjepodobne stvari,
 jere koji prioblači stvari svijeta
 u ljepotu razlikoga svijeta,
 on od smrtnije[h] tebe svuče,
 a u besmrtna priobuče
 i na dobro svako postavi,
 a lipotom²² svijem proslavi.
 Misli mudrosti [...] čovječje velike boje [...] jeda rijeke obilno on izļijeva na sve svoje stvari.
 Ptice želno uzvištaju kade jure [...] k cvitu
 od Boga ponovljenje lijepo semu svijetu,
 a tebe više od Boga andeli prave
prioblačenje u ljepotu nebesku slave.
 Što uzdaš Gospodinu tolicijeh tvojijeh dika,
koji te toliko poļubi, car svijeh vijeka?
 Dvigni se ognena želenja nada sve stvari
 i uz velike ņegove dare slatko ga vijeku [...].
 [...] hvalen i prjeuznesen u vijek vijekom,
koji sam svrhu svijeh jedan jesi, svijem dobar
 i sva daje, a ništar ni od koga ne uzima,
 nego pravu riječ od srca vesela!²²
 Amen!

²² Ovdje odstupamo od čitanja *ali potom* u Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 268.

Proces poštokavljenja i jekavizacije pretpostavljenoga čakavskog predloška, već uočen u dosadašnjoj literaturi o toj pjesmi, narušio je i u ovome primjeru ishodišni rimarij pjesme (Kapetanović, Malić i Štrkalj Despot 2010: 227). U nastavku ponovno detaljnije prikazujemo kategorije zahvaćene jezičnom prilagodbom, usmjeravajući pozornost samo na one jezične razlike znakovite u kontekstu hrvatskih čakavsko-štokavskih prijevoda. Dok je u prvoj pjesmi bilo lakše pratiti jezično raslojavanje, druga pjesma nalaže složeniju usporedbu jer u njoj valja računati i s utjecajem hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, a k tomu valja dodati i veći broj razlika među dvjema inačicama uopće.

Ikavski refleks jata mijenja se u (i)jekavski u korijenskim, tvorbenim i gramatičkim morfemima: *tvojih* > *tvojijeh*, *čistih* > *čistijeh*, *ovdi* > *ovdje*, *umriti* > *umrijeti*, *ožiti* > *oživjeti*, *lipota* > *ljepota*, *lipo* > *lijepo*, *svojimi* > *svojijemi*, *driva* > *drijeva*, *lito* > *ljeto*, *lipo* > *lijepo*, *odiva* > *pridijeva*, *svita* > *svijeta*, *smrtnih* > *smrtnijeh*, *lipotu* > *ljepotu*, *človiče* > *čovječje*, *svitu* > *svijetu*, *tolikih* > *tolicijeh*, *vsih* > *svijeh*, *vik* > *vijeka*, *vsim* > *svijem*. Primjeri *vzvišćaju* > *uzvištaju* te *lipotom* iz štokavske inačice pokazuju da jekavizacija nije provedena u apsolutnoj mjeri. Od toga odstupa odraz jata u prefiksu *prě-*, koji se iz ekavskoga u čakavskoj inačici mijenja u ikavski u štokavskoj inačici (dubrovački ikavizam): *preoblači* > *prioblači*, ali ne i u primjerima *prepodobna* : *prjepodobne*, *prevznesen* > *prjeuznesen*.

Prefiks *v(a)* mijenja se u *u*: *vzvišćaju* > *uzvištaju*, *vzdaš* > *uzdaš*, *prevznesen* > *prjeuznesen*.

Odras je jotacije dentala /d/ u čakavskoj inačici /j/, a u štokavskoj /đ/, a tako je prilagođeno i /g/ u posuđenicama iz klasičnih jezika: *anjeli* > *anđeli*.

Status suglasničkih skupina *šč/št* različit je: skupina *šč* iz čakavske inačice zamijenjena je skupinom *št* u štokavskoj inačici u primjeru *vzvišćaju* > *uzvištaju*.

Zamjenice i prilozni dobivaju navezak u štokavskoj inačici: *sem* : *semuj*, *onoga* > *onogaj*, *vsem* : *semuj*, *toliko* > *tolikoj*, *sem* : *ovomem*.

Početna suglasnička skupina *vs-* čuva se neizmijenjena u čakavskoj inačici, dok je u štokavskoj inačici premetnuta u *sv-*: *vse* > *sve*, *vsa* > *sva*, *vsako* > *svako*, *vsih* > *svijeh*, *vsim* > *svijem*.

Početna je suglasnička skupina *čl-* neizmijenjena u čakavskoj inačici, dok je u štokavskoj /l/ reducirano: *človiče* : *čovječje*.

Čakavska upitno-odnosna zamjenica za neživo zamjenjuje se štokavskom: *ča* > *što*, ali primjer *ništar(e)* zajednički je objema inačicama.

U genitivu množine imenica muškoga roda rabi se ništični gramatički morfem u čakavskoj inačici, a u štokavskoj inačici /a/: *vik* > *vijeka*.

U čakavskoj inačici rabe se samo kontrahirani oblici upitno-odnosne zamjenice, koji se u štokavskoj inačici zamjenjuju nekontrahiranima: *ki* > *koji*.

3.4. Komentar

Naša polazna pretpostavka o tome da se čakavsko-štokavska jezična prilagodba provodi u istim kategorijama u objema pjesmama i da zahvaća ponajprije fonološku razinu samo je djelomično točna, kako su pokazali rezultati poduzetoga istraživanja. Iako su kategorije u kojima se prilagodba provodi više-manje podudarne, zamjetno je da ona ne zahvaća samo fonološku nego i morfološku razinu. Na tim su dvjema razinama potvrđene ove zajedničke promjene: (i)jekaviziranje ikavskoga odraza jata, prilagodba odraza jotacije dentala /j/ > /đ/, prilagodba prijedloga i prefiksa *v(a)* > *u*, uvođenje naveska u zamjenica i priloga, prilagodba početne suglasničke skupine *vs-* > *sv-*, redukcija /l/ u početnoj suglasničkoj skupini *čl-*, zamjena upitno-odnosne zamjenice *ča* > *što*, uvođenje morfema /a/ u G mn. imenica muškoga roda. Tomu valja dodati i promjene zasvjedočene u samo jednoj pjesmi, npr. vokaliziranje finalnoga slogovnoga /l/ > /o/ na dočetu riječi, provedba metateze i jotacije u infinitivu složenica glagola *iti*, prilagodba suglasničkih skupina *šč* > *št*, prilagodba početne suglasničke skupine *čr-* > *cr-*. Kako su pokazali navedeni primjeri, prilagodba nije provedena u apsolutnoj mjeri, odnosno ne zahvaća beziznimno sve primjere u kojima postoje uvjeti za njezinu provedbu. Unatoč tomu možemo ustvrditi da nam navedene kategorije ukazuju na to koje su jezične razlike među čakavštinom i štokavštinom bile smatrane najuočljivijim obilježjima tih dvaju sustava, odnosno koje je bilo nužno prilagoditi drugoj (književno)jezičnoj zajednici.

4. JEZIČNO REDIGIRANJE ČAKAVSKOGA TEKSTA U ŠTOKAVSKOJ I KAJKAVSKOJ SREDINI U 16. ST.

Libro od mnozijeh razloga nije jedini primjer jezičnoga redigiranja izvorno čakavskoga teksta u štokavskoj sredini u dubrovačkoj ćiriličkoj pismenosti 16. stoljeća. U studiji o jeziku *Libra* Rešetar ustvrđuje da je takva prilagodba zamjetna i u dvama dubrovačkim ćiriličkim lekcionarima 16. stoljeća:

Dubrovačkome dominikanskom lekcionaru i Lajpciškome lekcionaru, čiji je predložak bio *Bernardinov lekcionar*,²³ a gdje su „čakavsko-dalmatinske osobine, prilično konzekventno, zamijenjene štokavsko-dubrovačkim.” (Rešetar 1933b: 118) Štoviše, Rešetar uočava da su slova koja je pisao pisar A iz *Libra* i slova iz *Dubrovačkoga dominikanskog lekcionara* jednaka, što bi značilo da ih je pisao isti pisar, samo bi taj lekcionar po njegovu mišljenju nastao ili u isto vrijeme ili ranije (Rešetar 1933b: 119–120).²⁴

Povezanost dubrovačkih šesnaestostoljetnih ćiriličkih lekcionara s *Bernardinovim lekcionarom* uočena je još krajem 19. stoljeća. Usporedivši biblijsku lekciju Iv 5,1 iz *Bernardinova lekcionara* s odgovarajućom lekcijom u *Lajpciškome lekcionaru* iz treće četvrtine 16. stoljeća, August Leskien zaključuje da je riječ o različito obojenu jeziku (*anders gefärbtem Dialekt*), dok je tekst identičan (Leskien 1881: 204–206). Sličan zaključak o razlici među tim dvama lekcionarima donosi i Tomislav Maretić priređujući kritičko izdanje *Bernardinova lekcionara*: „samo su gdjekoji oblici i glasovi iz čakavskoga govora okrenuti na dubrovački.” (Maretić 1885: XVII)

U suvremenoj hrvatskoj filologiji predložen je novi termin za takvo „okretanje na dubrovački govor” o kojemu pišu Maretić i Rešetar. Govoreći o nastajanju i jezičnome oblikovanju hrvatskih lekcionara, posebno onih nastalih u 16. stoljeću, Vuk-Tadija Barbarić uvodi termine *vertikalno* i *horizontalno prevođenje* – izvorno uvedene u teoriju književnoga prevođenja od Gianfranca Folene – gdje se prevođenje s čakavskoga na štokavski može smatrati tipom horizontalnoga prevođenja, dok bi prevođenje s crkvenoslavenskoga na ta dva jezična sustava bilo primjerom vertikalnoga prevođenja (Barbarić 2017: 144, 149). Prema Foleni, a što prihvaća Barbarić, tri su temeljna kriterija za određivanje tipa prevođenja: prestiž, struktura i kulturna bliskost (Barbarić 2017: 149).

Za vertikalno prevođenje vrijedi da:

1. ishodišni jezik ima veći prestiž u odnosu na ciljni jezik
2. ishodišni jezik postaje uzor/model (čak i kalup) za ciljni jezik
3. ishodišni jezici, kojih su primjeri latinski, grčki i arapski, pripadaju udaljenim kulturama te su strukturno različiti.

²³ Predloškom je *Dubrovačkom dominikanskom lekcionaru* bilo prvo izdanje *Bernardinova lekcionara* (1495), a *Lajpciškom lekcionaru* drugo izdanje *Bernardinova lekcionara*, tzv. *Zborovčićev lekcionar* (1543) (Rešetar 1933a; Barbarić 2011: 22–24; Barbarić 2012; Barbarić 2017: 106–107; Kapetanović 2014).

²⁴ I na drugome mjestu: „isti čovjek što je pisao glavni dio Zbornika pisao je i glavni prepis *Lekcionara*.” (Rešetar 1933b: X)

Za horizontalno prevođenje vrijedi da:

1. ishodišni i ciljni jezik imaju približno jednak prestiž
2. ishodišni jezici, kojih su primjeri romanski i germanski jezici, međusobno su kulturno bliski (tj. među njima postoji »forte affinità culturale«) i slične su strukture. (Barbarić 2017: 145)

Zahvaljujući takvim povijesnosociolingvističkim uvidima možemo zaključiti da se međudijalektna adaptacija zasvjedočena u hrvatskim šesnaestostoljetnim tekstovima ima dakle smatrati horizontalnim prevođenjem u užem smislu. Da taj proces u hrvatskome ranonovovjekovlju nije bio ograničen funkcionalnim registrom, dokazuje činjenica da ga nalazimo i u paraliturgijskome (lekcionari) i u neliturgijskome (*Libro od mnozijek razloga*) korpusu. Dodajmo tomu da su mahom zastupljeni čakavsko-štokavski prijevodi, ali nalazimo i čakavsko-kajkavske, kako ćemo pokazati u nastavku. Nakon što smo utvrdili razine horizontalnoga prevođenja u jeziku pjesništva *Libra od mnozijek razloga*, preostaje nam sada ih sagledati u kontekstu hrvatskih međudijalektnih adaptacija 16. stoljeća.

Čakavsko-štokavsko prevođenje možemo ilustrirati pomoću inačica biblijske lekcije Iv 5,1 iz *Bernardinova* i *Lajpciškoga lekcionara* na temelju kojih je Leskien uočio bliskost tih dvaju lekcionara:

Lekcionar Bernardina Splitsanina ²⁵	Lajpciški lekcionar ²⁶
<p><u>Biše</u> dan blagdana žudijskoga, i uzide Isus u Jeruzalem. A jest u Jeruzolimu lokva ka se zove žudijski Betsaida, a to jest <u>kadi</u> se ovce za posvetilišće <u>perihu</u>. I okolo sebe pet pristrišak <u>jimiše</u>. I u <u>nih</u> ležaše veliko <u>mnoštvo</u> nemoćnikov: <u>slipac</u>, hromih i susih, ki čekahu ganutje vode. <u>Anjel</u> tada Božji po <u>vrimenu</u> shojaše u lokvu i smučevaše vodu. I ki najprija sliziše u lokvu po smučenju vode, zdrav budiše od ke godi nemoći nemoćan <u>biše</u>. A <u>biše</u> niki <u>čovjek</u> onde trideset i osam <u>godišč</u> <u>jimijući</u> u nemoći.</p>	<p><u>Bješe</u> dan blagdana žudiskoga, i uzide Isus u Jeruzalem. A jest u Jeruzolimu lokva ka se zove žudijski Betsaida, a to jest <u>gdi</u> se ovce za posvetilište <u>perijehu</u>. I okolo sebe pet pristrišak <u>imaše</u>. I u <u>nih</u> ležaše veliko <u>mnoštvo</u> nemoćnikov: <u>slipac</u>, hromih i susih, ki čekahu ganutje vode. <u>Andeo</u> tada Božji po <u>vrimenu</u> shojaše u lokvu, smučevaše vodu. I ki najprija sliziše u lokvu po smučenju vode, zdrav budiše od ke godi nemoći nemoćan <u>biše</u>. A <u>biješe</u> niki <u>čovjek</u> trideset i osam <u>godišt</u> <u>imajući</u> u nemoći svojoj.</p>

²⁵ Ova se inačica donosi prema izdanju Barbarić i Štrkalj Despot 2020: 40–41.

²⁶ Ova se inačica transkribira prema izdanju Leskien 1881: 205–206.

Lekcionar Bernardina Splićanina ²⁵	Lajpciški lektionar ²⁶
<p>Ovoga kako <u>vidi</u> Isus ležeći, i pozna da veliko <u>vrieme</u> <u>biše</u> jimit u nemoći svojoj, reče ņemu: „Hoćeš li da budeš zdrav?“ Odgovori mu nemoćnik: „Gospodine, <u>čovika</u> nimam ki bi me <u>postavil</u> u lokvu onda kada se smuti voda, jere <u>dokle</u> ja pridu, <u>jini</u> <u>pri</u> mene va ņu slizu.“ Reče ņemu Isus: „Ustani se i vazmi <u>postelju</u> tvoju i hodi.“ I tudje zdrav bi <u>čovik</u>, i vaze <u>postelju</u> svoju i <u>hojaše</u>. A <u>biše</u> subota u oni dan. I govorahu Žudiji onomu ki zdrav <u>biše</u> učinjen: „Subota jest danas, ne dostoji se tebi uzeti <u>postelju</u> tvoju!“ A on ņim odgovori: „Ki je mene zdrava učinil, on mi je <u>rekal</u>: 'Vazmi <u>postelju</u> tvoju i hodi.'“ I upitaše ņega: „Tko je <u>on</u> <u>čovik</u> ki ti je <u>rekal</u>: 'Vazmi <u>postelju</u> tvoju i hodi!'?“ A ov ki <u>biše</u> ozdravljen ne znaše tko <u>biše</u>. Isus tada ukloni se od <u>mnoštva</u> ko se <u>biše</u> skupilo onde. Potom toga <u>najde</u> ga Isus u templi i reče ņemu: „Eto si učinjen zdrav, jure ne htij veće <u>sagrišiti</u> da ti još gore nič ne pride.“ I <u>pojde</u> <u>on</u> <u>čovik</u> i <u>navisti</u> Žudijem da Isus <u>biše</u> ki zdrava ņega jest <u>učinil</u>.</p>	<p>Ovoga kako <u>vidje</u> Isus ležeći, i pozna da veliko <u>vrijeme</u> <u>biše</u> gnjil u nemoći svojoj, reče ņemu: Hoćeš li da budeš zdrav? Odgovori mu nemoćnik: Gospodine, <u>čovjeka</u> ne imam ki bi me <u>postavio</u> u lokvu onda kada se smuti voda, jere dokle ja pridu, <u>ini</u> <u>prije</u> mene u ņu slizu. Reče ņemu Isus: Ustani se i vazmi <u>postelju</u> tvoju i hodi. I tudje zdrav bi <u>čovjek</u>, i vaze <u>postelju</u> svoju i <u>hodaše</u>. A <u>bješe</u> subota u oni dan. I govorahu Žudiji onomu ki zdrav <u>bješe</u> učinjen: Subota jest danas, ne dostoji se tebi uzeti <u>postelju</u> tvoju! A on ņim odgovori: Ki je mene zdrava učinio, on mi je <u>rekao</u>: Vazmi <u>postelju</u> tvoju i hodi. I upitaše ņega: Tko je <u>oni</u> <u>čovjek</u> ki ti je <u>rekao</u>: Vazmi <u>postelju</u> tvoju i hodi!? A ov ki <u>bješe</u> ozdravljen ne znaše tko²⁷ <u>bješe</u>. Isus tada ukloni se od <u>mnoštva</u> ko se <u>bješe</u> skupilo onde. Potom toga <u>nađe</u> ga Isus u templi i reče ņemu: Eto si učinjen zdrav, jure ne htij veće <u>sagriješiti</u> da ti još gore nije ne pride. I <u>pođe</u> <u>oni</u> <u>čovjek</u> i <u>navijesti</u> Žudijem da Isus <u>bješe</u> ki zdrava ņega jest <u>učinio</u>.</p>

Usporedba dviju inačica predloženih u tablici otkriva da je čakavski predložak štokaviziran u prvome redu na fonološkoj razini: (i)jekaviziranjem ikavskoga odraza jata, prilagodbom odraza jotacije dentala /j/ > /đ/, a slično i u primjeru *anjel* > *andĕo*, zatim vokaliziranjem finalnoga slogovnog /l/ > /o/ na dočetu riječi, uklanjanjem protetskoga /j/, provedbom metateze i jotacije u prezentu složenica glagola *iti* te prilagodbom suglasničkih skupina *šč* > *št*. Da to redigiranje nije bilo apsolutno sustavno, pokazuje nam primjerice izostanak očekivanoga (i)jekaviziranja jata u riječima *slipac*, *vrimenu* ili *biše* (u desnome stupcu tablice označeni kurzivom).

Vrlo je zanimljivo zapažanje Milana Rešetara o sustavnosti provedbe jezičnoga redigiranja čakavskoga izvornika u štokavskoj sredini na primjeru *Bernardinova*, odnosno *Lajpciškoga lektionara*. Rešetar primjećuje da jezičnim redigiranjem nisu zahvaćene sve kategorije u kojima su se ta dva

²⁷ Leskien pogrešno navodi da u *Lajpciškome lektionaru* na ovome mjestu piše *tko*; u izvorniku zapravo stoji *tko*. Na to nas je upozorio kolega Vuk-Tadija Barbarić, na čemu mu zahvaljujemo.

jezična sustava razlikovala, nego „samo ono što im je najviše smetalo a nisu zamjenjivali baš sve čega u njihovu govoru nije bilo”. (Rešetar 1933a: 31) Na temelju pogrešaka prepisivača može se pretpostaviti i da pojedine čakavske riječi nisu razumjeli, zbog čega štokavska adaptacija čakavskoga predloška nije uvijek podjednako uspjela.²⁸ Vuk-Tadija Barbarić navodi nekoliko takvih primjera: npr. pogrešno razumijevanje /k/ umjesto /č/ u infinitivima *brići* > *briki* ‘svetkovati’ i *oblići* > *obliki* ‘obučiti’, priloga *listo* > *isto* ‘istom’ te automatizmom provedenu izmjenu /j/ > /đ/ u primjeru *tolikoje* > *itolikođe* unatoč tomu što se ne radi o jotaciji dentala (Barbarić 2011: 17–19; Barbarić 2014: 5–6; Barbarić 2017: 108). Tomu možemo dodati i zanimljiv Rešetarov primjer iz *Libra od mnozijek razloga*: jedini primjer u kojemu je zadržano neizmijenjeno finalno slogovno /l/ jest riječ *prijal*, koju je, drži Rešetar, „dubrovački redaktor slijepo prepisao ne razumjevši toga oblika” s obzirom na to da se u tome zborniku rabi isključivo infinitiv *primiti*, a ne i *prijati* (1933b: 181).

Čakavsko-kajkavsko prevođenje slabije je pak poznato. Na jedan je takav primjer nedavno pozornost filološke javnosti skrenula Ivana Eterović (2021), prikazujući razine na kojima se horizontalno prevođenje provodi u *Postili* Antuna Vramca, otisnutoj u Varaždinu 1586. godine. Usporedivši pojedine isječke iz toga djela s *Bernardinovim lekcionarom* i biblijskim prijevodima hrvatskih protestanata, autorica zaključuje da je osnovna, iako ne i jedina, razina prilagodbe – fonološka.²⁹ Među zamijećenim redaktorskim izmjenama možemo izdvojiti sljedeće: prilagođava se odraz poluglasa /a/ > /e/, odraz stražnjega nazala /u/ > /o/ i odraz samoglasnoga /l/ > /o/, ikavski odraz jata mijenja se u ekavski, uvode se protetski suglasnici /v/ i /j/ te palatalno /t/, suglasnička skupina *šč* mijenja se u *šč*. Jezično redigiranje čakavskoga predloška u kajkavskoj sredini nije provedeno posve sustavno, što taj proces čini podudarnim s čakavsko-štokavskom prilagodbom i u jeziku pjesama *Libra od mnozijek razloga* i u dubrovačkim lekcionarima.

²⁸ Već je Rešetar istaknuo da se malo pažnje posvećivalo tom tipu čakavsko-štokavskih odnosa, zbog čega je nastojao sastaviti rječnik onih čakavskih riječi koje su štokavski prepisivači smatrali neobičnima (Rešetar 1933a: 87; prema Barbarić 2017: 98–99).

²⁹ Usporedbe radi zanimljivo je ovdje skrenuti pozornost na to da je i u redakcijama i recenzijama staroslavenskoga jezika temeljna preobrazba bila fonološke naravi, čega su bili svjesni čak i devetnaestostoljetni obnovitelji hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, ističući kako su *glasovne preinake* bile na prvoj liniji adaptacije, uz povremenu uporabu *novijih riječi* (tako su pisali D. A. Parčić 1882. u svojoj raspravi *Za obstanak glagoljice* te I. Radetić u udžbeniku *Predavanja o knjigi staroslavenskoj* 1896, usp. Blažević Krezić 2021: 262).

5. ZAKLJUČAK

Zbornik pretežno nabožnoga sadržaja *Libro od mnozijek razloga* izvrstan je primjer na kojemu se može pokazati smjena znanstvene paradigme u hrvatskoj filologiji. Dok je iscrpna studija Milana Rešetara, objavljena prije gotovo stotinu godina, jednim od hrvatskih devetnaestostoljetnih filoloških vrhunaca, suvremeni pogled na njegov jezik, kako je pokazano u ovome radu na primjeru dviju pjesama iz toga zbornika, oslanjajući se čvrsto na dosege prethodnikā, ukazuje na nove plodne smjerove budućih istraživanja. Umjesto rekonstrukcije objektivnih jezičnih razlika između čakavštine i štokavštine u 16. stoljeću u naš je fokus ovdje bilo postavljeno utvrđivanje njihova subjektivna doživljaja u svijesti onodobnih govornika (dubrovačke) štokavštine – drugim riječima, njihova percepcija. Podudarnost kategorija zahvaćenih štokaviziranjem ne samo u odabranim dvjema pjesmama iz *Libra od mnozijek razloga* nego i u lekcionarskome korpusu, a nemojmo zaboraviti ni primjer horizontalnoga prevođenja u kajkavskoj sredini – mahom na fonološkoj razini, ali i na drugima – prokazuje nam čakavsko-štokavske razlike koje je štokavska sredina mogla smatrati glavnima/tipičnima za drugi sustav, a koje je zbog toga u njoj trebalo izmijeniti, čime nam posredno pomaže i u boljem razumijevanju odnosa među hrvatskim narječjima i dijalektima u ranome novovjekovlju.

LITERATURA

- Barbarić, Vuk-Tadija. 2011. *Lajpciški lekcionar* i njegovi »predlošci«. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, XXXVII, 1, 1–28.
- Barbarić, Vuk-Tadija. 2012. Nove spoznaje o *Lajpciškom lekcionaru*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, XXXVIII, 1, 1–18.
- Barbarić, Vuk-Tadija. 2014. Prema analizi prepisivačkih pogrešaka u dubrovačkim ćiriličkim prijepisima *Bernardinova lekcionara*. *Filologija*, 63, 1–15.
- Barbarić, Vuk-Tadija. 2017. *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Barbarić, Vuk-Tadija; Štrkalj Despot, Kristina [prir. i ur.]. 2020. *Bernardinov lekcionar 1495*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Blažević Krezić, Vera. 2021. Popularnim slogom o knjigi staroslovenskoj ili Skica za portret ćirilometodijanca Ivana Radetića. *Od Pavlimira do riči šokačke*. Zbornik *Ljiljane Kolenić* [ur. Silvija Ćurak i Vera Blažević Krezić]. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. 239–278.

- Damjanović, Stjepan. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Damjanović, Stjepan. 2014. *Novi filološki prinosi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2012. *Slovo iskona. Staroslavenska / starohrvatska čitanka*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2016. *Izvori i rukavci hrvatske glagoljičke baštine*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Eterović, Ivana. 2021. Mjesto *Postile* Antuna Vramca među hrvatskim horizontalnim prijevodima 16. stoljeća. *Zbornik Diane Stolac* [ur. Borana Morić Mohorovičić i Anastazija Vlastelić]. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. U tisku.
- Franičević, Marin. 1964. *Književne interpretacije*. Zagreb: Naprijed.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ivšić, Stjepan. 1932. Jedna hrvatska glagolska pjesma iz 14. vijeka u *Libru od mnozijek razloga. Građa za povijest književnosti hrvatske*, 11, 1–10.
- Jagić, Vatroslav. 1868. *Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*. Zagreb.
- Kapetanović, Amir. 2010. Najstarije hrvatsko pjesništvo. U: Kapetanović, Amir; Malić, Dragica; Štrkalj Despot, Kristina [prir.]. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. XV–LIX.
- Kapetanović, Amir. 2011. Čakavski hrvatski književni jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće* [gl. ur. Ante Bičanić]. Zagreb: Croatica. 77–123.
- Kapetanović, Amir. 2012. Varijantni srednjovjekovni tekstovi i njihova leksikografska obrada. *Filologija*, 59, 15–24.
- Kapetanović, Amir. 2014. Jezična uporaba u ćirilichnom *Dubrovačkom dominikanskom lekcionaru*. *Filologija*, 62, 61–68.
- Kapetanović, Amir; Malić, Dragica; Štrkalj Despot, Kristina [prir.]. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Leskien, August. 1881. Das dalmatinisch-serbische cyrillische Missale romanum der Leipziger Stadtbibliothek. *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Classe* 33. 199–250.
- Lisac, Josip. 2009. Hrvatska narječja u srednjem vijeku. *Povijest hrvatskoga jezika 1: Srednji vijek* [gl. ur. Ante Bičanić]. Zagreb: Croatica. 261–281.
- Lisac, Josip. 2011. Hrvatska narječja. *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće* [gl. ur. Ante Bičanić]. Zagreb: Croatica. 51–75.
- Lovrić Jović, Ivana. 2014. *O starome dubrovačkom govoru*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja 1. Fonologija*. Zagreb, Rijeka, Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Lukić, Milica. 2009. Vojislav P. Nikčević kao istraživač ćirilometodske problematike (Nacrt). *Lingua Montenegrina: časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*, 3, 19–31.
- Lukić, Milica. 2011. Strossmayerov projekt obnove ćirilometodske baštine. *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 27, 67–96.
- Malić, Dragica. 1972. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Malić, Dragica. 1980. Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika do ilirskog razdoblja: pokušaj sinteze. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 6-7, 1, 141–162.
- Malić, Dragica. 1993. Konsonantizam *Žića svetih otaca*. *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 19, 1, 179–212.
- Malić, Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Malić, Dragica. 2011. Odjeci najstarije hrvatske pjesmarice u Marulićevim stihovima. *Colloquia Maruliana*, 20, 20, 75–102.
- Malić, Dragica. 2014. Suodnos tiskanoga *Ćirilickoga dubrovačkog molitvenika* i ruko-pisnoga latiničkoga *Drugoga vatikanskog*. *Filologija*, 62, 139–160.
- Maretić, Tomislav. 1885. *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495*. Zagreb: JAZU.
<https://ia800704.us.archive.org/8/items/djelajugoslaven00umjegoog/djelajugoslaven00umjegoog.pdf> (pristupljeno 13. svibnja 2021.).
- Mihaljević, Milan. 2009. Hrvatski crkvenoslavenski jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek* [gl. ur. Ante Bičanić]. Zagreb: Croatica. 283–349.
- Nazor, Anica. 2014. Hrvatski ćirilčki molitvenik iz 1512. godine. *Filologija*, 62, 17–31.
- Paskojević, Kristijan. 2018. *Razvojni procesi diplomatske ćirilčke minuskule u dokumentima srednjovjekovne dubrovačke kancelarije*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Raukar, Tomislav. 1973. O problemu bosančice u našoj historiografiji. *Radovi Muzeja grada Zenice*, III, 103–144.
- Rešetar, Milan. 1926. *Libro od mnozijek razloga. Dubrovački ćirilski zbornik od g. 1520*. Srijemski Karlovci: Srpska kraljevska akademija.
- Rešetar, Milan. 1933a. *Bernardinov leksionar i njegovi dubrovački prepisi*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Rešetar, Milan. 1933b. *Dubrovački zbornik od god. 1520*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Štefanić, Vjekoslav. 1938. Jakov Ledesma i njegov „Nauk karstianski“ (1583.). *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*. Posebno izdanje br. 2. Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Hrvatski povijesni institut u Beču.

- Štefanić, Vjekoslav i sur. [prir.]. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Zagreb: Zora – Matica hrvatska.
- Vajs, Josip. 1905. Starohrvatske duhovne pjesme. *Starine*, 31, 258–275.
- Vončina, Josip. 1987. Uloga Hanibala Lucića u formiranju jezika hrvatskoga renesansnog pjesništva. *Dani Hvarškoga kazališta*, 13, 1, 137–143.
- Vugrinec, Jasminka. 2010. Legenda o dvanaest petaka iz *Tkonskog zbornika*. *Čakavska rič*, XXXVIII, 1-2, 227–272.
- Vulić, Sanja. 2011. Štokavski hrvatski književni jezik. *Povijest hrvatskoga jezika 2: 16. stoljeće* [gl. ur. Ante Bičanić]. Zagreb: Croatica. 125–187.
- Vulić, Sanja. 2016. Jezična previranja u dubrovačkoj renesansnoj književnosti. *Colloquia Maruliana*, 25, 229–255.
- Zaradija Kiš, Antonija; Šimić, Marinka. 2020. *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku, studija – transliteracija – faksimil*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Staroslavenski institut.
- Zelić Bučan, Benedikta. 2000. *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*. Split: Državni arhiv.
- Žagar, Mateo i Kristijan Paskojević. 2014. Ćiriličke isprave dubrovačke kancelarije 15. stoljeća između minuskule i kurziva. *Filologija*, 62, 221–247.
- Žagar, Mateo. 2008. Grafetičke posebnosti tekstova istočne grane hrvatskoga glagoljaštva. *Slovo*, 56-57, 695–708.
- Žagar, Mateo. 2009. Hrvatska pisma u srednjem vijeku. *Povijest hrvatskoga jezika – 1. knjiga: Srednji vijek* [gl. ur. Ante Bičanić]. Zagreb: Croatica. 107–219.
- Žagar, Mateo. 2014. Bosančica Divkovićevih izdanja između ustava, minuskule i brzo-pisa. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Matija Divković i kultura pisane riječi* [ur. Marko Karamatić]. Sarajevo: Franjevačka teologija Sarajevo, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene. 147–172.
- Žagar, Mateo. 2016. Uvodna riječ. U: Žagar, Mateo; Ferencak, Ivan [prir.]. 2016. *Ofiće Blažene Djeve Marije i Petnaest molitava Svete Bridžide. Venecija 1512. (latinički prijepis ćiriličkog izvornika)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 5–49.
- Žagar, Mateo. 2020a. Lejla NAKAŠ, *Paratekstualnost u bosanskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Forum Bosnae 83–84/18, Međunarodni Forum Bosna, Sarajevo 2019., 120 str. *Slovo*, 70, 314–319.
- Žagar, Mateo [prir.]. 2020b. *Libro od mnozijek razloga 1520. Latinički prijepis s komentarima*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Žagar, Mateo; Grmača, Dolores. 2020. *Libro od mnozijek razloga u hrvatskoj filologiji*. U: Žagar, Mateo [prir.]. 2020. *Libro od mnozijek razloga 1520. Latinički prijepis s komentarima*. Zagreb: Matica hrvatska. 9–97.
- Žagar, Mateo. 2021. *Dubrovačka ćirilička baština – kontinuitet i kontekst*, neobjavljeni članak.

SUMMARY

A LOOK AT THE POETIC LANGUAGE OF *LIBRO OD MNOZIJEH RAZLOGA* IN THE CONTEXT OF 16TH CENTURY CROATIAN INTER-DIALECTAL ADAPTATIONS

In the Croatian Cyrillic corpus, texts from Dubrovnik hold an important place. The Cyrillic manuscript tradition was maintained in Dubrovnik for centuries, encompassing texts in various registers, and it was especially rich in the 16th century. One of the largest texts of Dubrovnik's 16th-century Cyrillic corpus is *Libro od mnozijeh razloga*, a 1520 miscellany of mostly religious content. Milan Rešetar published *Libro* in its entirety almost 100 years ago, claiming that its chapters had been written under the influence of various source texts adapted to the dialect of Dubrovnik: Glagolitic texts in the vernacular, Cyrillic texts in Old Church Slavonic, Italian texts, and he even found Kajkavian elements. Such an adaptation is not an exclusive feature of *Libro od mnozijeh razloga*; namely, inter-dialectal adaptation has already been confirmed in other Croatian 16th-century texts. In this paper, we show the levels of Chakavian-Shtokavian adaptation in *Libro* on the example of two of his poems, which are then compared to other examples of Chakavian-Shtokavian and Chakavian-Kajkavian adaptations from the 16th century. The aim is to contribute to a better understanding of the relation among Croatian dialects in the early modern period.

Keywords: Croatian language, 16th century, Cyrillic script, Dubrovnik, *Libro od mnozijeh razloga*, inter-dialectal adaptation, horizontal translation

Rad je otvorenog pristupa i može se distribuirati sukladno s međunarodnom javnom licencom CC BY-NC-ND 4.0 HR.

This paper is open access and may be further distributed in accordance with the provisions of the CC BY-NC-ND 4.0 HR.